

הסקאד שהרתיע את ישראל

בעוד שישראל ביצעה במהלך מלחמת יום הכיפורים הפצצות אסטרטגיות נגד יעדי תשתית בסוריה, היא נמנעה מכך במצרים. הסיבה: החשש מתקיפת גמול של המצרים באמצעות טילי סקאד

41 שנה למלחמת יום הכיפורים

סקאד מצרי על משגר | אמ"ן העריך כי מצרים תפתח במלחמה רק אם יהיה בידה להרתיע את ישראל מלפגוע בעורפה. את ההרתעה הזאת - העריך אמ"ן - מקווה מצרים להשיג באמצעות מפציצים או טילים ארוכי טווח שמסוגלים לפגוע בעורף הישראלי

סא"ל (מיל) ד"ר שמעון גולן
ראש התחום לחקר הרמה האסטרטגית
במחלקת היסטוריה

האכזבה מכישלון מתקפת הנגד של 8 באוקטובר הצטרפה לאכזבות הקודמות: הציפיות להתרעה מוקדמת נכזבו; לא התממשה הציפייה שחיל האוויר ישיג בהקדם עליונות אווירית; לא התממשה הציפייה שצה"ל יסיג את המצרים מהמאחזים שתפסו בסיני

בהמשך הדיון הציגו נציגי המודיעין של הזרועות ונציגי אמ"ן את ההתעצמות הצפויה של מדינות ערב. התברר כי מעת שהופצה הערכת המודיעין, בינואר 1973, חל שינוי, ולמצרים הגיעו טילי קרקע-קרקע מדגם סקאד. נציג אמ"ן ציין, בין היתר, כי להערכת אמ"ן סיפקו הסובייטים למצרים חטיבת טילים מדגם סקאד B בת תשעה משגרים. יחד עם הציוד, הוסיף, הגיעו מומחים סובייטים, כנראה למטרות הדרכה. הוא הסביר כי מדובר בטיל קרקע-קרקע שהטווח שלו 300 ק"מ, כלומר, אם יוצב בטווח של כ-40 ק"מ ממערב לתעלת סואץ, הוא יוכל להגיע ליעדים בארץ עד לאזור נתניה. הוא הוסיף כי אמ"ן מעריך שהדרכת הצוותים המצרים על ידי המדריכים הסובייטים תסתיים לכל המוקדם באפריל 1974, ולכן החטיבה לא תהיה מבצעית לפני כן.³

בנוגע לסוריה הסביר, בין היתר, כי מסוף אפריל ועד אוגוסט 1973 הגיעו אליה 36 משגרים של רקטות פרוג 7. הוא הגדיר את הרקטות האלה "נשק טקטי קרקע-קרקע לטווח קצר ברמת הדיוויזיה" והוסיף שהצבתן במרחק של כ-10 ק"מ ממזרח לקו הפסקת האש תאפשר לסורים "לכסות את מרבית המטרות בצפון הארץ, כולל השדה ברמת-דוד".⁴

ההחלטה להפציץ מטרות אסטרטגיות בסוריה - 9 באוקטובר 1973⁵

המלחמה נפתחה ביום הכיפורים תשל"ד, 6 באוקטובר 1973. בשחר היום הרביעי למלחמה, 9 באוקטובר 1973, נערך בחדר

מבוא: ההערכות לפני המלחמה בנוגע לטק"ק שבידי המצרים

בהערכת המצב החצי-שנתית שפירסם אמ"ן בינואר 1973 נקבע, בין היתר:

"למרות ההצהרות החוזרות ונשמות מקהיר בדבר המערכה הבלתי נמנעת, דומה כי חידוש הלחימה ביוזמה מצרית סבירותה נמוכה מאוד".

הסיבה המרכזית - נטען - היא אובדן הביטחון העצמי וחוסר האמון בנוגע ליכולתה של מצרים לעמוד במלחמה; הסיבה המשנית - הערכת מצרים את יחסי הכוחות בינה לבין ישראל. על יחסי הכוחות נכתב בהערכת המצב של אמ"ן, בין היתר, כי

"המצרים מודעים לחולשתם הצבאית היחסית, הממוקדת בתחום האוויר. הבעיה העיקרית, כפי שהם רואים אותה, היא היעדר הסיכוי להתמודד עם חיל האוויר הישראלי... גם ברור למצרים כי אין ביכולתם לתקוף בצורה משמעותית יעדים בעומק ישראל או אף ליצור איום כזה. על רקע הערכה זו דורשים המצרים מבריה"מ מזה זמן מוטס בעל כושר מחץ התקפי (כגון פנטום) וכן טילי קרקע-קרקע [טק"ק]. יתר על כן, הנהגת מצרים טוענת, כי לו היה מצוי ברשותה הנשק ההתקפי... הרי עצם קיומם של אמצעי לחימה כאלה היה מספיק כדי לאלץ את ישראל לנסיגה".¹

זהו, למעשה, החצי המצרי של ה"קונספציה" - התפיסה שגיבש אמ"ן בנוגע לתנאים שמתנה מצרים לפתיחה במלחמה נגד ישראל. בתמצית: מצרים מודעת לכך שאין ביכולתה לפתוח במלחמה כללית נגד ישראל. היא הייתה רוצה לפתוח במלחמה מוגבלת, אלא שהיא נמנעת מכך בשל ידיעתה - מהניסיון במלחמת ההתשה - שישיראל לא תגביל את תגובותיה לחזית התעלה, אלא תרחיב את המלחמה לפגיעות בעורף המצרי. מצרים תפתח במלחמה רק אם יהיה בידה להרתיע את ישראל מלפגוע בעורפה. ההרתעה הזאת תושג כאשר יהיו בידה אמצעים - מפציצים ו/או טילים ארוכי טווח - שבאמצעותם תוכל לפגוע בעורף הישראלי. כל עוד אלה לא יהיו בידה, לא צפוי שתפתח במלחמה.

על אותו הרעיון חזר ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, בדיון מטכ"ל שנערך ב-17 בספטמבר 1973.²

הרמטכ"ל דיון שבו באה לביטוי השעה הקודרת ביותר במלחמת יום הכיפורים. בליל 8-9 באוקטובר ביקרו שר הביטחון משה דיין והרמטכ"ל דוד אלעזר במפקדת חזית הדרום ולמדו על כישלונה של התקפת הנגד על הכוחות המצריים שצלחו. האכזבה הזאת הצטרפה לאכזבות הקודמות: הציפיות להתרעה מוקדמת נכזבו; לא התממשה הציפייה שחיל האוויר ישיג בהקדם עליונות אווירית; לא התממשה הציפייה שכוחות צה"ל יסיגו את הכוחות המצריים מהמאחזים שתפסו ממזרח לתעלת סואץ. בחזית הצפון הצליחה התקפת הנגד של כוחות צה"ל להדוף את הכוחות הסוריים שחדרו לשטחנו, אולם בליל 8-9 באוקטובר חששו בצפון שהסורים מרכזים שתי דיוויזיות משוריניות בקו החזית לקראת התקפה נוספת.

עם חזרת השר והרמטכ"ל לתל-אביב התכנסו יחד עימם, בחדר הרמטכ"ל, אנשי המטה המצומצם של הרמטכ"ל, ושניהם עידכנו את הפורום במסקנותיהם. המסקנה האופרטיבית העיקרית שלהם הייתה שאי-אפשר לנהל מערכות התקפיות בשתי החזיתות בו זמנית וכי יש למקד את המאמץ בחזית אחת, ולאחר שתושג בה הכרעה - להתמקד בחזית האחרת. שר הביטחון הנחה, בין היתר, שבחזית הצפון לא תהיה שום נסיגה:

"אף לא סנטימטר אחד. אנו לוחמים עד האיש האחרון. נאבד שם את כל השריון? - נאבד את השריון, אבל נאבד אותו תוך זה שנגמור את השריון של הסורים".

כמו כן הורה שר הביטחון לבדוק את כל דרכי הפעולה, ובכלל זה הפצצת דמשק.

לאחר שיצא השר המשך הרמטכ"ל לדון עם הנוכחים בעניין והציג בפניהם את תפיסתו:

"אנחנו מוכרחים לשבור ב-24 השעות הקרובות את סוריה. לשבור אותה ואחרי זה נתפנה למצרים."

מה זה לשבור את סוריה?

א. לקבל את ההנחיה של משה לכוחות ברמת הגולן: אף אחד לא הולך מטר לאחור. ימצאו צבא שכל אחד נלחם עד הכדור האחרון, ונראה אם הסורים ישרו את זה. יש לנו 400 טנקים שנלחמים כמו מכבים; נקווה שלא יישברו, ורמת הגולן תישאר.

ב. בואו נתחיל לשבור את סוריה. במקום

טיל סקאד רוסי על משגר | בנאום שנשא נשיא מצרים אנואר סאדאת ב־16 באוקטובר הוא איים שאם ישראל תפגע במטרה אזרחית, תגיב מצרים בירי טילי זעפר. הערכת אמ"ן הייתה שכוונתו לטילי סקאד

ראש הממשלה גולדה מאיר הסתייגה מכך בנימוק שאל לה לישראל להיות הראשונה שמפציצה עיר - בעיקר בשל ההשלכות הבינלאומיות העלולות להיות לכך, כמו חזרה של נשיא ארה"ב מהכוונה שעליה הודיע אך זמן קצר לפני כן לספק לישראל מטוסים במקום אלה שאיבדה במלחמה. על כך נענתה שישיראל אינה הראשונה שפוגעת ביישובים: הסורים ירו בשלושת הלילות שמאז תחילת המלחמה רקטות פרוג ופגעו ביישובים. אם כך, אמרה גולדה, מן הראוי לפרסם זאת.

לשאלתה, אם אין הסורים יכולים לנסות לתקוף מהאוויר, השיב שר הביטחון כי חיל האוויר של צה"ל שולט באוויר. אשר לניסיון של מצרים ושל סוריה להשתמש בטילים אמר השר כי בטיל קלט כבר נעשה שימוש [על ידי המצרים]; בסקאד, לעומת זאת, הביע השר את תקוותו שלא ישתמשו - אם מחוסר צוותים ואם מחוסר בראשי נפץ. לבסוף השתכנעה ראש הממשלה ואישרה את המהלך. אנשי

ראש אמ"ן העיר שיש להביא בחשבון כי במקרה שצה"ל יתקוף מטרות בקהיר, ישגרו המצרים טילי סקאד. הירי הזה, הוסיף, יוכל לשמש גמול גם על ההפצצות בדמשק

הגולן כוח סורי שיכול לפתח מאמץ התקפי של ממש. הסכנה שממנה חששו עד אותה עת פגה, אלא שנותרה בעינה השאיפה להוציא את סוריה מהמערכה בתוך זמן קצר. לשם כך הנחה הרמטכ"ל את מפקד חיל האוויר להכין הפצצת מטרות צבאיות בדמשק.

שר הביטחון, שהתעדכן במגמה הזאת, הזמין את הרמטכ"ל להצטרף אליו ולהציג את המלצתו ב"פורום ההתייעצות המדינית" צבאית" (שזכה לכינוי "המטבח של גולדה"). בפני הפורום הזה הציגו שר הביטחון והרמטכ"ל את המלצתם המשותפת - לתקוף מטרות אסטרטגיות בסוריה, ובתוכן מטרות צבאיות בדמשק.

שדות במצרים, במקום כל מה שאתה רוצה לעשות, בנימין [פלד - מפקד חיל האוויר], לקחת מחר את ארבע ערי סוריה - להרוס אותן. דמשק - להרוס, להוריד בתוך דמשק, להוריד בתוך דמשק, חומס, חלב ולטקיה. אני מוכרח אפקט דרמטי, שסוריה תקרא, שמישהו יצעק: 'געוואלד - משמידים את סוריה!' אולי מישהו יגיד: 'סטופ, תפסיקו את האש!' אני מוכרח ללכת לשבור את סוריה עכשיו. לרדת על ארבע הערים שלהם - גל אחד וגל שני, את החשמל, שתי תחנות החשמל. תגידו לי עוד משהו שיבער. שוברים את סוריה - זה מאמץ אחד שלך. מאמץ שני - שתי הדיוויזיות המשוריינות - תעלה עליהן כמה שאתה יכול."

במהלך הדיון שיכנע ראש אמ"ן את הרמטכ"ל שאין הגיון בהפצצת ערים, חוץ מאשר דמשק. בהמשך התקשר אלון פיקוד הצפון לרמטכ"ל ומסר שנראה כי אין בגזרה הצפונית ברמת

הצבא יצאו להכין את המהלכים הצבאיים וכן את הפרסום בנוגע לירי הפרוג לעבר מטרות אזרחיות בישראל.

כלומר, בבוקר הדרמטי של 9 באוקטובר 1973 החליטה ההנהגה המדינית-ביטחונית של ישראל להפציץ מטרות אסטרטגיות בסוריה, ובתוכן מטרות צבאיות בבירתה. העובדה שבידי הסורים היו רקטות פרוג, ושבאמצעותן כבר פגעו ביישובים (במהלך ניסיונם לפגוע בשדה התעופה ברמת-דוד) לא הייתה גורם מרתיע. אדרבה, הירי הזה נוצל כדי להסביר שישראל אינה הראשונה הפוגעת במרכז אוכלוסין.

הכוונות להפציץ מטרות אסטרטגיות במצרים

הרעיון להפציץ מטרות אסטרטגיות בסוריה ובמצרים עלה עוד לפני השחר של 9 באוקטובר. בשעות הערב של היום הקודם, 8 באוקטובר, משהתברר שהתקפת-הנגד בדרום נכשלה, אולם בטרם הובררו ממדי הכישלון, אמר ראש ענף 6 (מצרים) באמ"ן, סא"ל יונה בנדמן, כי חשוב מאוד להפציץ מטרות בעומק מצרים "בשביל המוראל של סאדאת".⁶

בליל 8-9 באוקטובר, בטרם טס הרמטכ"ל עם שר הביטחון לדרום, הוצגה בפניו תוכנית הפעולה של חיל האוויר. במהלך הצגת התוכנית הזכיר רא"ל (מיל') יגאל ידין (שהתנדב ליעץ למטכ"ל) את דבריו אלה של סא"ל בנדמן, ומפקד חיל האוויר אמר שזו אכן הצעתו: "לתקוף מטרות בעומק מצרים וסוריה, כגון המטכ"לים בקהיר ובדמשק".

על השאלה, אם בתגובה לפעולה כזאת יוכלו המצרים לתקוף את המטכ"ל בתל-אביב, השיב אלוף פלד בשלילה ואמר שאילו היו יכולים לעשות זאת, היו עושים זאת גם בלא הפעילות של ישראל. אשר לאפשרות של תגובה אחרת - ירי סקאד - השיב ראש אמ"ן שהסקאד אינו שמיש, "ואפילו אם כן - כמה יש להם?" לדעתו, יש להבחין, מהבחינה הזאת, בין מצרים לסוריה: בעוד שהמצרים אינם יכולים להגיב על הפצצות בעומק שטחם, יכולים הסורים להגיב בירי רקטות פרוג על יישובי הגליל ועמק יזרעאל. הוא אמר שלדעתו יש לעשות פעולות שיפגעו במוראל במצרים, למשל באמצעות פגיעה במטרות דלק וחשמל ובמטרות צבאיות, כמו המטכ"ל.

העובדה שבידי הסורים היו רקטות פרוג, ושבאמצעותן כבר פגעו ביישובים לא הייתה גורם מרתיע. אדרבה, הירי הזה נוצל כדי להסביר שישראל אינה הראשונה הפוגעת במרכז אוכלוסין

הרמטכ"ל סיכם שהפצצת מטרות אסטרטגיות תישמר לשלב מאוחר יותר - למקרה שיופעל על כוחות הקרקע לחץ כה חזק, עד שלא יהיה די בפעילות הרגילה של חיל האוויר כדי להקטינו, או למקרה שישראל תרצה לכפות הפסקת אש.⁷

ב-9 באוקטובר בלילה בין 20:15 ל-20:45 ערך הרמטכ"ל דיון הערכת מצב. היה זה כבר לאחר הפצצת המטרות האסטרטגיות בסוריה. הרמטכ"ל סיכם את הדיון בקביעה שהוא יבקש משר הביטחון אישור לתקוף מטרות אסטרטגיות במצרים ובסוריה וביקש שאמ"ן יציג את המטרות לשר. ראש אמ"ן העיר שיש להביא בחשבון כי במקרה שצה"ל יתקוף מטרות בקהיר, ישגרו המצרים טילי סקאד. הירי הזה, הוסיף, יוכל לשמש גמול גם על ההפצצות בדמשק.⁸

ההערכות מלפני המלחמה בנוגע לאזורים בישראל שבטווח הפגיעה של טילי הסקאד שישגרו ממצרים התבססו, כאמור, על ההנחה שהמצרים יציבו אותם בטווח של כ-40 ק"מ ממערב לתעלה. על סמך ההנחה הזאת הוערך שיוכלו לפגוע במטרות עד לנתניה. בליל 12-13 באוקטובר הגיעה לאמ"ן ידיעה שלפיה הגיעו לפורט-סעיד רוסים שבוחנים עמדות לטילי סקאד. בבדיקת הטווחים התברר שמהעמדות שבדקים הרוסים יוכלו הטילים להגיע עד בתי הזיקוק שבמפרץ חיפה. סגן הרמטכ"ל מסר על כך בדיון בראשות הרמטכ"ל שהחל ב-12 באוקטובר בשעה 20:45 ושהנושא המרכזי בו היה הפעלת חיל האוויר. נוכח המידע הזה תמך אלוף טל בסיכום של הרמטכ"ל שחיל האוויר יפעל ברציפות באזור פורט-סעיד.⁹

ישראל עירבה בעניין הזה גם את ארה"ב. שגריר ישראל בארה"ב, שמחה דיניץ, התבקש למסור למזכיר המדינה הנרי קיסינג'ר את המידע שלפיו מומחים סובייטים מסיירים בפורט-סעיד, בדמיאט ובאיסמעיליה כדי לבחור עמדות לירי של טילי סקאד וכי ההערכה היא שהסובייטים הם שיפעילו את הטילים נגד מטרות בישראל, משום שלמצרים

אין עדיין צוותים להפעלתם. דיניץ הונחה לבקש מקיסינג'ר לשוחח בעניין הזה עם שגריר בריה"מ בווישינגטון, אנטולי דוברינין.¹⁰

באותו השלב של המלחמה עדיין המשיך להתגלגל הרעיון של תקיפת מטרות כלכליות במצרים. בבוקר 15 באוקטובר ביקש שר הביטחון מהרמטכ"ל שישלח אליו קצין שיציג לו מטרות כאלה. היעדים הוצגו לו, והוא אישר לפגוע בחלק מהם.¹¹

בסיום הפגישה התקשר שר הביטחון לראש הממשלה וביקש לקבוע בשעות אחרי הצהריים המאוחרות של אותו היום דיון עקרוני בעניין, עוד לפני שידונו המטרות הספציפיות שיותקפו, וראש הממשלה נענתה לבקשה.¹² בהמשך היום נקבע שהמבצע לצליחת התעלה יחל באותו היום בשעה 17:00, ולכן נדחה הדיון בנוגע להפצצת המטרות הכלכליות במצרים.¹³ לאחר מכן סייר השר דיין בדרום ובפגישה עם הרמטכ"ל אמר לו שהמצרים תפסו את אבו רודס והודיעו שלא יאפשרו הגעת נפט לישראל ובכך פגעו למעשה ביעדים כלכליים של ישראל. לפיכך, סיכם דיין, אין לדחות הדיון על הפצצת מטרות כלכליות במצרים.¹⁴ הרמטכ"ל אמר לעומת זאת שהוא מצדד בדחיית הדיון על הפצצת מטרות כלכליות במצרים. ניתן יהיה לעשות זאת - הוא אמר - לאחר שהמצרים יירו סקאד או יפגעו בנפט.

סאדאת מאיים להגיב בירי טק"ק על פגיעה ביעדים אזרחיים

בלילה שבין 15 ל-16 באוקטובר צלחו הכוחות הראשונים של צה"ל את תעלת סואץ. בנאום שנשא נשיא מצרים אנואר סאדאת ב-16 באוקטובר הוא איים שאם ישראל תפגע במטרה אזרחית, תגיב מצרים בירי טילי זעפר. הערכת אמ"ן הייתה שכוונתו לטילי סקאד.¹⁵

השפעת האיום של סאדאת על התוכנית להפציץ מטרות כלכליות במצרים

האיום של סאדאת חולל תפנית חדה בעמדתו של שר הביטחון בנוגע להפצצת מטרות אסטרטגיות במצרים: מתמיכה במהלך כזה הוא עבר לשלילתו. הוא הביע את עמדתו החדשה בפגישה שקיים עם סגן הרמטכ"ל בשעות הערב של 17 באוקטובר. אלוף טל הציע לפרסם ברבים שסאדאת איים למעשה בירי של טילי סקאד. השר הסכים לכך וציין

בהתפתחויות ובתוכניות להמשך הלחימה. בין היתר אמר לה שכיבוש פורט-פואד הוא בעייתי בשל האיום של נשיא מצרים להשתמש בטק"ק - אם ישראל תתקוף מטרות אזרחיות - והביע ספק אם נכון לעשות זאת. אם אכן יש כוונה להוציא את התוכנית הזאת אל הפועל - הוסיף - יש לעשות זאת בלילה שלאחר מכן לאחר קבלת אישור מהממשלה.²⁶

באותה העת הוצגה לרמטכ"ל בחפ"ק של פיקוד דרום תוכנית לכיבוש של פורט-פואד, והוא החליט לדחות את ביצועה ב-24 שעות נוספות. האפשרות שמצרים תגיב באמצעות ירי טק"ק לא עלתה כלל בדיון.²⁷

לאחר שחזר מהדרום, בשעה 08:10, עידכן רב-אלוף אלעזר את קציני מטהו ששר הביטחון קיבל את הצעתו לדחות את כיבוש פורט-פואד ב-24 שעות. מדיווחו של הרמטכ"ל אי-אפשר לדעת אם השר העלה בפניו את החשש מירי טק"ק, אך באותו השלב סיפר אלוף מאיר עמית, ששימש המקשר בין שר הביטחון לרמטכ"ל, לרב-אלוף אלעזר שכיבוש פורט-פואד הוצג לראש הממשלה, וכי באותו הפורום הועלה גם החשש שמהלך כזה עלול להיות עילה לירי טילי סקאד על ישראל. כלומר, ברור שגם אם החשש הזה לא הועלה בפני הרמטכ"ל קודם לכן, הרי שעתה, סמוך לחצות שבין 20 ל-21 באוקטובר, הוא הוצג לו.²⁸

בדיון שערך שר הביטחון למחרת בבוקר על המשך הלחימה - דיון שבו נכח גם הרמטכ"ל - הביע השר ספק בתבונה שבכיבוש פורט-פואד. מבחינה צבאית יש בכך היגיון, אמר, אלא שהמצרים עלולים להגדיר את פורט-פואד "יעד אזרחי" ולהגיב על כיבוש בירי טילי סקאד. הוא הוסיף להסתייגותו טעמים מדיניים הקשורים בהיותה של פורט-סעיד הסמוכה בסיס של הצי הסובייטי, אולם סיכם שהוא מתלבט בעניין ולכן החליטה ראש הממשלה לברר מה דעתו של קיסניג'ר בסוגיה הזאת.²⁹

בשעה 12:00 עידכן המזכיר הצבאי של ראש הממשלה, תא"ל ישראל ליאור, את הרמטכ"ל ששר הביטחון דן עם ראש הממשלה על כיבוש פורט-פואד, ציין בפניה שמדובר ב"מטרה אסטרטגית בין-לאומית" והציע לפנות לאמריקנים ולשאול אותם בנוגע לעמדתם בנושא הזה, מחשש שהמצרים יגיבו בירי טילי סקאד. ראש הממשלה אמרה - לדברי תא"ל

סגן הרמטכ"ל גרס שכיבוש פורט-פואד חשוב מאוד, אך הזכיר את הסתייגותו של שר הביטחון - בעיקר בשל חששו שהמצרים יגיבו על כך בירי סקאדים

שביצוע המבצע נדחה ללילה שלאחר מכן - ליל 21-22 באוקטובר - בשל אי-זמינותם של חלק מהכוחות.³⁰ כמה דקות מאוחר נפגשו שר הביטחון וסגן הרמטכ"ל עם ראש הממשלה, ובין היתר אמרו כי צה"ל יבקש את אישור הממשלה - עוד באותו הערב או למחרת בבוקר - לכיבוש פורט-פואד.³¹

בבוקר 20 באוקטובר בשעה 08:00 שוחחו שר הביטחון והרמטכ"ל על המגמות להמשך, והשר ציין שעתה הוא רואה שתי מגבלות לכיבוש פורט-פואד: הפגיעה הצפויה באזרחים והעובדה שבעבר הייתה העיר בסיס סובייטי. למרות זאת, הוסיף, הוא מצדד בכיבושה, אך סבור שיש לבדוק את משמעויות המהלך.³²

בשיחה שקיים עם ראש הממשלה מיד לאחר מכן שיתף אותה בלבטיו: הוא ציין שעד אז לא תקף צה"ל מטרה אזרחית במצרים והזכיר את איומו של נשיא מצרים לשגר טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח אם ישראל תתקוף מטרה אזרחית. הוא הציע לשקול את הדבר ואולי אף להתייעץ בנוגע לכך עם האמריקנים.³³

במהלך אותו היום ובימים שלאחר מכן לא הביע השר עמדה חד-משמעית נגד תכנון כיבושה של פורט-פואד. כך, למשל, לא הגיב לדברים שאמר לו הרמטכ"ל בשעות אחר הצהריים של אותו היום (20 באוקטובר) במפקדת פיקוד הדרום שהכוונה היא לכבוש את פורט-פואד בלילה הקרוב.³⁴

לאחר ששר הביטחון שב מסוירו בדרום לקריה בתל-אביב הוא זימן אליו את סגן הרמטכ"ל, וזה הציג בפניו בשעה 17:35 שלושה מבצעים מתוכננים. אין בידני רישום של הדיון, אך בחזרו מהפגישה דיווח אלוף טל לרמטכ"ל שמבין שלושת המבצעים אישר השר רק את כיבוש החרמון. הוא לא אישר את שני המבצעים האחרים - שאחד מהם היה כיבוש פורט-פואד - מנימוקים מדיניים.³⁵

לא ברור אם במונח "נימוקים מדיניים" התכוון סגן הרמטכ"ל לחשש מירי טק"ק. מכל מקום, מיד בסיום הפגישה, בשעה 18:00, שוחח שר הביטחון עם ראש הממשלה ועידכן אותה

שבשל האיום הזה הוא שולל הפצצת יעדים כלכליים במצרים.³⁶

איומו של סאדאת נידון גם בממשלה. בין היתר נשאל הרמטכ"ל אם יש לצה"ל אפשרות למנוע ירי של טילי סקאד, והוא השיב בשלילה: לאחר שטיל נורה, אין אפשרות לפעול נגדו; דרך הפעולה היחידה היא ההרתעה. ראש הממשלה ציינה כי מפעילי הטילים - לפי הידיעות שבידי ישראל - הם רוסים בלבד. כלומר, אם הטילים ישוגרו, תהיה זו פעולה של הסובייטים.

השרים היו תמימי דעים שאין להגיב על האיום באמצעות איום פומבי ושקלו את האפשרות להתרות במצרים באמצעות גורמים מדיניים מתאימים. בסיכום הישיבה הוחלט ש"ראש הממשלה תשקול אם וכיצד להשמיע תשובה לאיום של סאדאת בנאמו על שיגור טילי קרקע-קרקע נגד מטרות אזרחיות בעומק ישראל".³⁷

השפעת האיום על התוכניות לכבוש את פורט-פואד

ב-16 באוקטובר הגיע ראש ממשלת בריה"מ, אלכסיי קוסיגין, למצרים. ב-19 באוקטובר שב למוסקווה, והסובייטים פנו לאמריקנים בדרישה לשגר למוסקווה את מזכיר המדינה, הנרי קיסניג'ר, כדי לדון בהפסקת אש מהירה. לקראת טיסתו של קיסניג'ר למוסקווה נפגש עימו שגריר ישראל בארה"ב וכן ניהל עימו כמה שיחות טלפון. בין היתר העלה בפניו את איומו של סאדאת להפעיל טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח וביקשו למסור לסובייטים שעליהם להבהיר למצרים שבכוחה של ישראל להשיב להם מנה אחת אפיים. קיסניג'ר אמר שיעשה כן.³⁸

צה"ל ביקש להשיג הישגים נוספים לקראת הפסקת האש. אחד מהם היה כיבוש פורט-פואד. הכוונה לצאת למבצע הועלתה כמה פעמים במהלך המלחמה. בדיון שנערך בלשכת שר הביטחון בבוקר 19 באוקטובר בנוגע למגמות להמשך הפעילות הציע השר, בין היתר, לבדוק אם אפשר - נוכח לוח הזמנים המדיני הקצר - לכבוש את פורט-פואד. על כך השיב הרמטכ"ל כי אם הקרבות בדרום יעלו יפה במהלך היום, אכן בכוונתו לתקוף את פורט-פואד בלילה שלאחר מכן, כלומר ליל 20-21 באוקטובר.³⁹

בשעה 17:00 עידכן הרמטכ"ל את שר הביטחון

ליאור - שאינה מתנגדת לכיבוש פורט-פואד, אם צה"ל יוכל לעשות זאת במחיר מתקבל על הדעת. מאחר שקייסינג'ר היה באותה העת במוסקווה, ולא ניתן היה לשאול איש בארה"ב בעניין, אמרה ראש הממשלה שהיא מוכנה לקחת על עצמה את האחריות למבצע, אם המטכ"ל יאמר שהוא מוכן לבצעו.³⁰

בליל 21-22 באוקטובר החליטה מועצת הביטחון על הפסקת אש שאמורה הייתה להיכנס לתוקף כעבור 24 שעות, כלומר ב-22 באוקטובר בשעה 18:52. ב-22 באוקטובר בשעה 09:10, כמה שעות לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש, ערך הרמטכ"ל דיון בנוגע ליעדי הלחימה לאותו היום וללילה שאחריו - למקרה שהלחימה תימשך גם אז. באותו הדיון ביקש הרמטכ"ל מהנוכחים להתייחס גם לאפשרות לכבוש את פורט-פואד.

סגן הרמטכ"ל גרס שכיבוש פורט-פואד חשוב מאוד, אך הזכיר את הסתייגותו של שר הביטחון - בעיקר בשל חששו שהמצרים יגיבו על כך בירי סקאדים. אלוף טל ביקש את חוות דעתו של אגף המודיעין האם אכן קיימת סכנה כזאת. ראש אמ"ן אמר כי לפי החומר שבידו אין כל איום להפעיל טילי סקאד בתגובה לכיבוש שטח, אלא רק בתגובה להפצצות בעומק. נראה שהפצצת פורט-פואד ופורט-סעיד אינה נכללת בקטגוריה הזאת, אמר אלוף זעירא, שכן חיל האוויר מפציץ את פורט-סעיד זה חמישה ימים, והמצרים לא הגיבו בירי סקאדים. כל המתדיינים צידדו בכיבוש פורט-פואד, והרמטכ"ל הורה להכין את המבצע לביצוע בלילה של אותו היום.³¹

בשעה 17:00, אחרי שראש הממשלה ושר הביטחון נועדו עם קייסינג'ר, ולאחר שגם הצמרת הצבאית נפגשה עם מזכיר המדינה האמריקני, נפגש שר הביטחון עם הרמטכ"ל ועם מפקד חיל האוויר וסיכם שלא לכבוש את פורט-פואד. ראש הממשלה מתנגדת לכך, אמר, וכך גם הוא עצמו.³²

הפסקת האש נכנסה לתוקף באותו יום בשעה 18:52, אולם הלחימה נמשכה גם לאחר מכן. באותו השלב התמקדה הלחימה במאמץ לבודד את הארמיה השלישית, בדרום הגזרה, וכיבוש פורט-פואד לא עלה שוב על הפרק.

המצרים יורים סקאד לעבר ראש הגשר
צה"ל נמנע מלתקוף מטרות אסטרטגיות

בספטמבר 1973 כבר היה ידוע לאמ"ן כי הגיעה למצרים חטיבת טילי סקאד ובה תשעה משגרים ושיחיד עימם הגיעו מומחים סובייטים, כנראה למטרות הדרכה. הגעת הטילים למצרים לא הביאה את אמ"ן לבדוק אם בכך בשלו התנאים - בעיני הנהגת מצרים - ליציאה למלחמה נגד ישראל. ייתכן שהדבר נבע מההערכה שהחטיבה לא תהיה מבצעית לפני אפריל 1974

במצרים ומלכבוש את פורט-פואד, ואילו מצרים נמנעה מלתקוף בסקאדים את העורף הישראלי, אך עשתה שימוש בטילים כאלה נגד מטרה צבאית: דקות מעטות לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש, ב-22 באוקטובר לפנות ערב, שוגרו טילי סקאד לעבר "החצר" בדוורסואר - בסיס ההיערכות של כוחות צה"ל שצלחו את התעלה.

ממחקר שערכה מחלקת היסטוריה עולה ששבעה חיילים נהרגו מפגיעת טיל סקאד בריכוז של משאיות תחמושת ב"חצר".³³ במחקר הזה לא צוין כמה טילי סקאד שיגרו המצרים, אולם סעד אדין א-שאולי, רמטכ"ל צבא מצרים במלחמה, מציין בספרו כי "כמה דקות לפני הפסקת האש שיגרנו שלושה טילי סקאד לריכוזיהם בדוורסואר". סאדאת, מספר שאולי, הורה לפרסם שהירי היה של טילי קאהר - טענה שקרית, לדברי הרמטכ"ל המצרי לשעבר. הטילים שנורו היו טילי סקאד.³⁴

גרסת שאולי על הטק"ק שהיה בידי מצרים

לפי שאולי חתם שר המלחמה המצרי, אחמד איסמאעיל, במרס 1973 על עסקת נשק עם בריה"מ, שבתוכה נכללה הספקתה של חטיבת טילי סקאד שאמורים היו להישלח ברבע השלישי של 1973. ב-12 ביולי נמסר לשאולי כי למחרת יגיעו קצינים סובייטים למצרים כדי להכין את קליטת ציודה של החטיבה, וכמה ימים לאחר מכן יגיעו 63 מומחים - 26 ימסרו את הציוד ויעזבו מיד, ו-37 יאמנו את הצוותים המצריים. ב-17 ביולי גיבשו המצרים תוכנית להקמתה של חטיבת טילי סקאד בתוך שבועיים. הטילים הגיעו לנמל אלכסנדריה וב-1 באוגוסט החלה החטיבה באימונים.³⁵

מדוע הרתיעו טילי הסקאד את ישראל?
מהסקירה שלעיל ניתן לעמוד על ההתפתחות ההדרגתית בהערכת הסכנה שבטילי הסקאד שבידי מצרים:

בתחילת 1973 היה ידוע לאמ"ן שאין למצרים טילים כאלה, ושהגעתם היא תנאי ליציאה למלחמה. הטילים ארוכי הטווח והמטוסים מרחיקי הטוס היו אמורים לשמש, לפי תפיסת הנהגה המצרית, אמצעים להרתעת ישראל מפגיעה בעורף המצרי.

בספטמבר 1973 כבר היה ידוע לאמ"ן כי הגיעה למצרים חטיבת טילי סקאד ובה תשעה משגרים ושיחיד עימם הגיעו מומחים סובייטים, כנראה למטרות הדרכה. הגעת הטילים למצרים לא הביאה את אמ"ן לבדוק אם בכך בשלו התנאים - בעיני הנהגת מצרים - ליציאה למלחמה נגד ישראל. ייתכן שהדבר נבע מההערכה שהחטיבה לא תהיה מבצעית לפני אפריל 1974.

ההערכה בנוגע למועד שבו יוכלו המצרים לעשות שימוש בטילי הסקאד השתנתה במהלך המלחמה. תחילה דבק אמ"ן בהערכה שהם לא יופעלו: בשעות הערב של יומה השלישי של המלחמה, כאשר הועלתה האפשרות של פגיעה ביעדים כלכליים במצרים ובסוריה, העריך ראש אמ"ן שלמצרים אין אפשרות להגיב על כך, אלא רק לסוריה - באמצעות רקטות פרוג. למחרת בלילה חזר בו ראש אמ"ן מעמדתו זו והזהיר כי במקרה שצה"ל יתקוף מטרות בקהיר, ישגרו המצרים טילי סקאד. לא ברור מה גרם לו לשנות את דעתו בתוך 24 שעות.

אף על פי כן המשיכה הצמרת המדינית-צבאית לדון בתקיפת מטרות במצרים. השינוי חל בעקבות אימונו של הנשיא סאדאת שמצרים תגיב בירי טק"ק על פגיעה ביעדים אזרחיים. נוכח האיום הזה, שאותו השמיע סאדאת למחרת צליחת צה"ל את תעלת סואץ ב-16 באוקטובר, הורה שר הביטחון להימנע מתקיפת מטרות אסטרטגיות במצרים. אף שאמ"ן לא חזר בו מההערכה שהמצרים אינם מסוגלים להפעיל את טילי הסקאד, האיום של סאדאת נחשב לאמין. הסיבה: באמ"ן התגבשה ההערכה שהסובייטים יפעילו את טילי הסקאד בעבור המצרים. בשל כך פנתה ישראל לארה"ב וביקשה ממנה להזהיר את בריה"מ לבל תתיר למומחים שלה לעשות זאת. האיום של סאדאת השפיע גם על הדיונים

הטק"ק, יוכלו לעשות זאת בעבורם המומחים הסובייטים. לפיכך הורה שר הביטחון להימנע מלפגוע ביעדים בעורף המצרי.

הערות

1. מטכ"ל/אמ"ן, הערכת מודיעין חצי-שנתית - ינואר 1973. כל המסמכים הצבאיים המצוטטים כאן אושרו לפרסום ומופיעים בספרי **מלחמה ביום הכיפורים - קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, מערכות ומודן, 2013 מפ"ע, דיון מטכ"ל 73-28, 17 בספטמבר 1973
2. שם
3. שם
4. מתבסס על ספרי **מלחמה ביום הכיפורים**, פרק ה' - מתקפת נגד בשטחנו בצפון, מגננה בדרום (9-10 באוקטובר 1973)
5. קד"ם סגן הרמטכ"ל, 081807 באוקטובר 1973
6. הקלטות בחדר הרמטכ"ל
7. הקלטות בחדר הרמטכ"ל
8. הקלטות בחדר הרמטכ"ל
9. מדיניץ לגזית, 121930 באוקטובר 1973
10. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם הרמטכ"ל, 15.10.73, שעה 0830: לשכת שר הביטחון, הצגת תוכניות - יעדים כלכליים במצרים, 15.10.73, רשם שליש שהב"ט
12. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם רה"מ, 15.10.73, שעה 0930
13. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם רה"מ בבית בת"א - 15.10.73, שעה 1435
14. יומן שליש שהב"ט: יומן רל"ש הרמטכ"ל
15. הקלטות בחדר הרמטכ"ל: על ההבדלים בין טילי זעפר, קאהר וסקאד ראו: פריק סעד אלדין אלשאזלי, חציית התעלה, מערכות, 1987, עמ' 57-58
16. לשכת שר הביטחון, טליק - מאיר עמית, 17.10.73, שעה 2000
17. ישיבת הממשלה, 18 באוקטובר 1973
18. משלו [ציר ישראל בווינגטון] לגזית [מנכ"ל משרד רה"מ], 200330 באוקטובר 1973
19. לשכת שר הביטחון, דיון אופרטיבי, לשכת שר הביטחון, הקריה, 19.10.73: יומן רל"ש הרמטכ"ל
20. הקלטות בתא רמטכ"ל: לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית עם הרמטכ"ל בבור ח"א לחפ"ק דרום, 19.10.73, שעה 1655, רשם אריה בראון: רשימות נציג מחלקת היסטוריה בפיקוד דרום
21. לשכת שר הביטחון, פגישה עם ראש הממשלה - 19.10.73, שעה 17:15, רשם: שליש שהב"ט
22. יומן רל"ש הרמטכ"ל
23. לשכת שר הביטחון, שיחה טלפונית בין ראש הממשלה לשר הביטחון, 20.10.73, שעה 0850
24. יומן רל"ש הרמטכ"ל
25. רשימות רמ"ח היסטוריה
26. לשכת שר הביטחון, פגישה עם רה"מ, 20.10.73, שעה 1800, רשם: שליש שהב"ט
27. יומן רל"ש הרמטכ"ל: יומן רל"ש אלוף פיקוד הדרום: רשימות נציג מחלקת היסטוריה בפד"ם
28. הקלטות בחדר הרמטכ"ל
29. יומן רל"ש הרמטכ"ל
30. הקלטות בחדר הרמטכ"ל
31. הקלטות בחדר הרמטכ"ל
32. לשכת שר הביטחון, שיחה עם הרמטכ"ל, 22.10.73, שעה 1700, לאחר נסיעת קסינג'ר: רשם: אריה בראון
33. אלחנן אורן: אג"מ תה"ד - מחלקת היסטוריה, תולדות מלחמת יום הכיפורים
34. שאזלי, עמ' 59. ראו גם עמ' 59
35. שם, עמ' 143-144
36. ראו, למשל, מאמרם של רס"ן ישי קורדובה וסא"ל אבישי [יונה בנדמן], "האיום הגרעיני בשלהי מלחמת יום הכיפורים", מערכות 266, אוקטובר-נובמבר 1978, עמ' 42-37, <http://goo.gl/K501Gr>

לפני היציאה למלחמה רצתה מצרים להשיג אמצעי שירתיע את ישראל מלתקוף מטרות אסטרטגיות בעומק שטחה. טילי הסקאד נועדו להיות אמצעי ההרתעה הזה, וכפי שעולה מהמאמר, הם השיגו את מטרותם

צה"ל את כיתורה של ארמיה 3 המצרית, ובריה"מ הפעילה לחץ כבד על ארה"ב שתביא להפסקת התקדמותם של כוחות צה"ל. לשם כך היא העלתה את הכוונות בכוחותיה הגרעיניים, ויש סברות שאף שיגרה למצרים ראשי נפץ גרעיניים לטילי הסקאד.³⁶

סיכום

לפני היציאה למלחמה רצתה מצרים להשיג אמצעי שירתיע את ישראל מלתקוף מטרות אסטרטגיות בעומק שטחה. טילי הסקאד נועדו להיות אמצעי ההרתעה הזה, וכפי שעולה מהמאמר, הם השיגו את מטרותם: סאדאת איים לירות את הטילים נגד העורף בישראל אם יותקף העורף האזרחי במצרים - וישראל הורתעה ונמנעה מתקיפות כאלה, אף שאלה כבר "היו בקנה".

כפי שצוין, בסופו של דבר שוגרו טילי סקאד - אך נגד מטרה צבאית ולא אזרחית. היעד לפגיעה היה "החצר" בדורסואר, שממנה צלחו כוחות צה"ל את תעלת סואץ. הירי לשם - על ידי צוותים סובייטיים - היה אולי איתות שצליחת התעלה היא בעיני מוסקבה חציית קו אדום.

המסקנה העיקרית העולה מהמחקר הזה היא שצדקו המצרים בהערכתם המוקדמות (שאותה הכיר והפיץ אמ"ן) שהימצאות טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח ברשותם תרתיע את ישראל מלפגוע ביעדים בעומק שטחם. עם זאת, לא עצם הימצאות הטילים בידי מצרים הרתיעה - בימים הראשונים למלחמה נידונה האפשרות להפציץ בעומק מצרים למרות הידיעה שברשותה טילי סקאד - אלא האיום המפורש של נשיא מצרים שארצו תגיב על פגיעה ביעדים אזרחיים בירי טק"ק. נראה שהשמעת האיום הביאה לבחינת השאלה אם יש בו ממש, ובעקבות הבחינה הזאת גובשה המסקנה כי גם אם המצרים עצמם אינם מסוגלים עדיין להפעיל את מערך

בישראל בנוגע לתוכנית לכבוש את פורט-פואד. בבוקר 19 באוקטובר ביקש שר הביטחון לבדוק את האפשרות לכבוש את העיר, וצה"ל החל להכין תוכניות, אך בסופו של דבר חזר בו השר בשל חששו שבעיני המצרים תהיה זו עילה לתקוף את ישראל בטילי סקאד.

מהסקירה עולה השאלה מדוע הימצאות טילי סקאד בידי מצרים הרתיעה את ישראל, ואילו ירי של רקטות פרוג מסוריה לא הרתיע. ניתן לתת לכך שלושה הסברים:

1. בישראל ידעו שטילי הסקאד מסוכנים יותר מרקטות הפרוג.
2. האפשרות לפגוע במטרות כלכליות בסוריה הועלתה לאחר שהסורים כבר ירו רקטות פרוג. במילים אחרות: רקטות הפרוג לא יכלו לשמש נשק הרתעה כי בלאו הכי נעשה בהם שימוש.
3. הרעיון להפציץ מטרות אזרחיות בסוריה הועלה בשעה הקשה ביותר של המלחמה. בשעה כזאת נשקלות אף אפשרויות הכרוכות בסיכון.

בסופו של דבר אכן שיגרה מצרים טילי סקאד, אך לא לעבר מטרות אזרחיות, אלא לעבר מטרה צבאית מובהקת: כוחות צה"ל בראש הגשר. בכך אוששה, לכאורה, קביעת אמ"ן שהימצאות נשק ארוך טווח בידי מצרים נועדה להרתיע את ישראל מלפגוע בעומק מצרים. ישראל נמנעה מלפגוע במטרות עומק, ולפיכך נמנעה גם מצרים מכך. שאזלי אינו מפרש מדוע הוחלט לשגר את הטילים דקות ספורות לפני כניסתה לתוקף של הפסקת האש, אך ניתן לראות בכך רצון לסיים את המלחמה במהלך סמלי שיאותת לישראל שטילי הסקאד שבידי מצרים הם מבצעיים ולהרתיע מצעדים מסלימים בעתיד.

ומי ירה את טילי הסקאד? בשיחה באחד הסמינרים בין נציגי מחלקת היסטוריה של צה"ל לבין ראשי מחלקת ההיסטוריה של צבא רוסיה אישרו אלה האחרונים שהיו אלה צוותים סובייטיים שירו את הטילים - באישור מוסקבה.

מהמקורות שהובאו לעיל עולה שישאל עידכנה את ארה"ב, שאם יירה סקאד, תהיה זאת פעולה של הסובייטים, אולם אין ראיות לכך שלידי הזה היו השלכות על היחסים בין המעצמות.

ביומיים שלאחר שיגור הסקאדים השלים